

KRITICKÝ POHLAD NA PREDSTAVY O PODSTATE MRAVNOSTI

OLEG G. DROBNICKIJ, Poňatije morali. Istoricko-kritičeskij očerk. Nauka, Moskva 1974, 380 s.

V knihe O. G. Drobnického *Pojem morálky* nenájde čitateľ len jednoduchý historický opis toho, ako morálka vznikala a vyvíjala sa v duchovných dejinách ľudstva, aké boli a sú jej funkcie, aký je mechanizmus jej činnosti v sociálnom systéme, aký je obsah morálnych potrieb a podobne. Autorovi zďaleka nešlo len o tieto etické otázky, aj keď sú veľmi závažné. K problematike morálky pristupuje síce z historického hľadiska, ale jeho analýza vyúsťuje do snahy určiť mravnosť a jej vývin všeobecne, čo znamená určiť vývin pojmu mravnosť, poukázať na obsah a charakter tohto logického subjektu, ukázať, ako sa vyvíja v relácii s vývinom ľudskej spoločnosti.

Treba povedať, že z dejín etiky poznáme najrozličnejšie názory na mravnosť, na mravnú úlohu človeka vo svete, avšak málokto z týchto koncepcií si dôsledne kládli otázku presného určenia pojmu, ktorý analyzovali. Preto Drobnického zaujíma predovšetkým otázka vyčlenenia a objasnenia chápania pojmu mravnosť z kontextu minulých i súčasných etických teórií. Táto otázka nepochybne veľmi úzko súvisí s otázkou špecifiky mravnosti, dokonca môžeme povedať, že sú to dva vzájomne sa podmieňajúce, bytostne od seba závislé problémy, lebo špecifickosť objektu nám nepriamo určuje predmet výskumu, ktorý na druhej strane tým, že vyčleňuje objekt skúmania, ho aj diferencuje od ostatnej objektívnej skutočnosti. Niet preto divu, že v Drobnického knihe sa úvahy o pojme mravnosť, predmete etiky a špecifike mravnosti vzájomne preplätajú a stretávajú v probléme určenia podstaty mravnosti.

Hlavnému autorovmu zámeru určiť a vymedziť pojem mravnosti zodpovedá aj štruktúrne rozdelenie knihy. V prvej časti, ktorá je venovaná chápaniu podstaty mravnosti v dejinách etiky, zaujímajú Drobnického predovšetkým otázky: pojem „morálka“ a spôsoby jeho určenia v etike minulých čias, špecifickosť mravnosti ako osobitná útoha etickej teórie a súčasný stav tejto problematiky vo filozofii morálky. Druhá časť knihy sústreďuje čitateľovu pozornosť predovšetkým na otázky špecifického charakteru mravnosti, na iné (nie morálne) formy normatívnej regulácie a na problém mravných potrieb.

Už v rozsiahlom úvode, ktorý je vlastne akýmsi celkovým uvedením čitateľa do problematiky, si autor uvedomuje náročnosť jednotlivých kapitol, ktorá vyplýva z ich historicko-logického a kritického pohľadu na daný problém. Preto pokladá za nevyhnutné objasniť a prijať isté metodologické východiská. Upozorňuje, že pojem mravnosť možno analyzovať dvojako: a) ako sumárny a systematický výklad predmetu, pričom je tento prístup možný len tam, kde aj teória daného predmetu má ukončený systémový charakter. V prípade etiky však to tak nie je. Druhý prístup spočíva v tom, že tento fenomén môžeme určiť v najvšeobecnejšom, abstraktnom význame. Takýto pohľad na rozdiel od všestranného a detailného prvého prístupu obsahuje poznanie mravnosti, ktoré tvorí základ etickej problematiky. A práve tento metodologický prístup sa stáva autorovým východiskom k jeho ďalším úvahám. Pre úplnosť sovietsky filozof upozorňuje ešte na ďalšie dve možnosti analýzy pojmu

mravnosť. Je to: a) implicitný výklad mravnosti v procese teoretických analýz, používanie pojmu; b) úplne vedomá potreba určenia kategórií mravnosti pomocou zvláštnej logickej aparatury.

Faktom je, že určenie objektu výskumu etiky je aktom druhotnej samoreflexie teórie morálky, je „otázkou o samých otázkach“, pri ktorých sa nepochybne kladú východiská a podmienky teórie pre samu seba. Tento značne neujasnený a „nekodifikovaný“ stav vyvoláva predovšetkým v nemarxistickej etike množstvo najrozličnejších etických názorov a koncepcií. Autor upozorňuje, že v súčasnosti vychádza na západe veľké množstvo odbornej literatúry zameriavajúcej sa na otázku určenia a vymedzenia podstaty pojmu mravnosť (K. Bayer, J. Coveši, J. Gilbert, R. Hare, R. T. Morris a ďalší). V snahe odpovedať na otázku podstaty a špecifickosti mravnosti, vytvárajú sa v súčasnej západnej nemarxistickej etike dva prúdy: prvý je reprezentovaný autormi považujúcimi túto otázku za neriešiteľnú, lebo podľa nich existuje nespočetné množstvo faktorov, ktoré sťažujú a znemožňujú odpovedať na túto otázku. Druhý prúd sa ubera — podľa Drobnického — antiscientistickým smerom (existencialisti). Pre jeho zastáncov je otázka podstaty mravnosti výlučne ontologickou otázkou. Sovietsky filozof upozorňuje na mimoriadne problematickú situáciu okolo tohto problému v nemarxistickej sociológii, ktorá svoju odpoveď na pđstatu mravnosti vyčerpáva klasifikáciou a typológiou sociálnych noriem (i morálnych), a jednak na stanovisko logických pozitivistov a lingvistických analytikov, pre ktorých otázka podstaty a zmyslu mravnosti nemá význam.

K veľmi hodnotným, precízne spracovaným a hlboko analytickým úvahám o geneze termínu „morálka“ a o systéme jeho významov patrí prvá kapitola knihy. Dovoľme si tvrdiť, že popri snahách iných autorov, Drobnický sa pokúsil skoro o vyčerpávajúci lingvisticko-etymologický výklad tohto termínu, pričom vychádza naj-

mä z porovnávania gréckeho a latinského jazyka. Autor považoval jazykovú analýzu za nevyhnutnú na pochopenie toho, že termíny „morálka“, „mravnosť“ sa konštituovali v procese zospoločenšťovania človeka, nezávisle od podmienok, v ktorých tento proces prebiehal, a že v každom jazyku mali svoj význam, či už sa chápali ako „pravidlo“, „zákaz“ alebo „dobro“. Zmysel a význam pojmu morálka mal v procese zospoločenšťovania človeka svoj funkčný význam predovšetkým pri vzájomnej komunikácii a správaní sa členov daného spoločenstva.

Sovietsky filozof si plne uvedomuje, že vlastná „filozofia mravnosti“ sa začína vlastne až v Antike, v období, keď grécka filozofia stráca svoj kozmologický charakter a presťva svoju pozornosť najmä na antropologickú (a teda aj etickú) problematiku. Zo začiatku grécki filozofi chápali a vysvetľovali mravnosť naturalisticky, ako život v súlade s prírodou. Až neskôr sa mravnosť začala chápať ako filozofia múdrosti, teda ako racionálna schopnosť človeka mravne sa správať. V tejto súvislosti autor poukazuje na závažný fakt, že v prísúdení racionality mravnosti možno badať prvé príznaky neskoršieho normatívneho charakteru mravnosti (s. 30). Pri celkovom hodnotení antickej etiky Drobnickij konštatuje: „Antická etika nám podáva vnútorne protirečivé a nedostatočne špecifické chápanie mravnosti. Mravnosť (dobročinnosť, spravodlivosť) je: jednak život podľa zákonov prírody, jednak taká organizácia duševného života, ktorá zodpovedá rozumu človeka“ (s. 31). Aj keď antická etika bola v podstate protirečivá (naturalizmus — racionalizmus), bola teóriou, ktorá celkove prirodzene vysvetľovala ľudskú mravnosť, čo sa vôbec nedá povedať o stredovekej etike.

Stredoveká etika ontologizuje morálny pohľad na svet, pričom sa nediferencuje axiologické od ontologického. Platí v nej v zásade princíp božskej autority s celým systémom zákazov a príkazov. Predĺžením tohto ontologizujúceho prístupu k mrav-

nosti, ako na to upozorňuje sovietsky filozof, je čiastočne aj Brunov a neskôr Montaignov monistický pohľad na človeka a jeho mravnosť, pri ktorom, pravda, krása i šťastie je jedno a to isté. „Morálka sa vysvetľuje z poznávacej, vôľovej, citovej a estetickej schopnosti ľudskej duše a znovu sa k nej vracia“ (s. 40), hodnotí autor obdobie Nového veku, reprezentované najmä Brunom a Montaignom. Treba pripočítať ku kladom knihy, že autor venoval rozsiahlu pozornosť osobnosti M. Montaigna a jeho chápaniu mravných problémov (vzťah morálky a obyčajov, všeobecnosť a konfliktovosť mravných potrieb, vzťah individuálneho a spoločenského v morálke.) Autorova zásluha je tým väčšia, že často ani v známych publikáciách z dejín filozofie nenájdeme tak precízne sformulované Montaignove filozofické a etické názory, ako v tejto kapitole.

Iste by bolo veľmi zaujímavé pozastaviť sa pri vysvetľovaní a chápaní pojmu mravnosti u takých filozofov, ako boli Descartes, Spinoza, Hobbes, Holbach či anglickí filozofi 18. stor. Tolland, Collins, Prestly, ktorých Drobnickij spomína vo svojej knihe. Na záver obsiahlej historickej časti nechajme sumarizovať autora: „Špecifika mravnosti nebola ani koncom 18. stor. teoreticky fundovaná. Morálka z teoretického hľadiska sa vždy vysvetľovala niečím iným (podstatou človeka, rozumným zákonodarstvom, organizáciou spoločenského života, poznaním sveta a človeka ako časti) ..., alebo sa jej špecifika určovala niektorými skutočnosťami morálneho vedomia (mravnými citmi alebo niektorými morálnymi pojmami ako „dobro“, „cnosť“). Úloha teoreticko-filozofického určenia morálky bola daná až nemeckou klasickou filozofiou“ (s. 62). Vo svojich úvahách o nemeckej klasickej filozofii prichádza Drobnickij k významnému poznatku, že totiž až táto filozofia rieši špecifiku mravnosti ako osobitnú otázku svojej etickej teórie. Táto filozofia — podľa autora — má jednu osobitnú črtu pri riešení špecifickosti mravnosti, ktorou sa líši od pred-

chádzajúcich názorov na tento problém, a to je kritika naturalizmu. Jej podstatným zámerom je vyviesť mravnosť za hranice empirických určení a zaviesť ju do sféry poriadku, ktorý je daný špekulatívnym postavením rozumu (s. 64). Len rozum robí človeka morálnym subjektom v tejto univerzálnosti vyššieho poriadku, ktorý nemožno redukovať na prírodu — komentuje sovietsky filozof. Po prvý raz sa tak nastoľuje problém nielen jednoducho objasniť a redukovať morálku v hraniciach nejakého celku (prírody), alebo ju vysvetliť racionálnou schopnosťou človeka, ale určiť mravnosť. Tento problém sa rieši v nemeckej klasickej filozofii idealisticky a špekulatívne, pričom najvýznamnejším reprezentantom tejto koncepcie bol Immanuel Kant. Aj keď Drobnickij kriticky a podrobne odhaľuje všetky znaky Kantovho subjektívneho a špekulatívneho idealizmu v oblasti mravnosti, cení si aj dobré stránky Kantovej filozofie morálky. Vidí ich najmä v tom, že Kant sa usiloval o špecifiku („čistotu“) určenia mravného motívu, odhalil mechanizmus morálnej potreby, jej dynamizmus, štruktúru a vplyv na vedomie človeka. Kant diferencoval mravné a technické normy, riešil otázku slobody a povinnosti, otázku vedomia a svedomia (s. 77).

Druhá časť knihy hovorí o vlastnom určení špecifiky mravnosti. Drobnickij sa usiluje objasniť túto primárnu etickú otázku na marxistických princípoch, pričom si vypomáha predovšetkým analýzou dvoch čiastkových problémov: porovnávaním mravnej normatívnej regulácie s inými formami normatívnej regulácie konania človeka a analýzou konštituovania sa morálnej potreby v sociálnom systéme. Dovoľme si tvrdiť, že najmä v otázke normatívnej regulácie priniesol Drobnickij veľa hodnotných a nových myšlienok, čo nepochybne robí jeho knihu mimoriadne príťažlivou, najmä však poučnou pre všetkých etikov, ktorí sa zaoberajú týmto problémom.

Východiskom pre jeho úvahy o mravnej regulácii sa mu stáva predovšetkým analý-

za samej morálky ako teoretického predmetu a nevyhnutnosť odhaliť a pochopiť logiku morálneho vedomia. Cez morálne vedomie sa môžeme zmocniť špecifiky mravnosti, lebo „mravné vedomie odráža nielen lokálne podmienky bytia toho-ktorého spoločenstva, ale aj historickú prax mnohých období rozličných spoločenstiev a tried. Etika môže odhaliť podstatu mravnosti len vtedy, keď sa mravná prax nefixuje na úrovni sociálno-psychických, etnických či ohraničených skupinových prejavov, ale najvšeobecnejších logických a historických zákonitostí foriem myslenia“ (s. 226). Po obsahovom vymedzení morálneho vedomia (morálne konanie, morálne vzťahy, vôľa, osobné psychické vlastnosti, hodnotové významy, mravná nevyhnutnosť, morálne myslenie, morálny jazyk atď.) prichádza autor k pojmu normatívna regulácia. Podkladá ju za základnú a východiskovú kategóriu, cez ktorú možno vyčleniť pojem morálky. Normatívnu reguláciu považuje autor za istý spôsob determinácie konania človeka. Veľmi podrobne potom pristupuje k analýze vlastného mechanizmu normatívnej regulácie, pričom mu predovšetkým ide o ukázanie vzťahu prirodzeného a spoločenského, o vzťah fyziologických a psychických mechanizmov konania (o automatické reflexy, stereotypy, zvláštnosti psychickej konštitúcie človeka) so spoločenským obsahom a významom tohto konania (s. 233). Autor podrobne poukazuje nielen na to, čo všetko preberá mechanizmus normatívnej regulácie z psychických mechanizmov, ale zdôrazňuje fakt vzájomnej interakcie medzi prírodným a spoločenským aspektom normatívnej regulácie. Determináciu konania v zmysle jeho normatívneho regulovania nemožno redukovať len na psychické mechanizmy. Psychofyziologické, sociálno-psychologické a živelne automatické regulátory konania človeka a normatívne determinanty sú vo vzájomnom vzťahu, sú tesne poprepletané sinkrétnosťou empirických javov, faktov,

procesov a vzťahov spoločenského a individuálneho života — zdôrazňuje sovietsky filozof. Aby mohol presnejšie a dôslednejšie charakterizovať normatívnu reguláciu, vyčleňuje základné prvky tohto mechanizmu. Sú to objekt regulovania, spôsob regulovania a určitá forma vedomia, ktoré vyjadrujú predstavy o povinnom, o pravidlách, predpisoch, zákonoch, princípoch, hodnotách. V tejto súvislosti sú pozoruhodné Drobnického úvahy o vzťahu mravnej praxe a mravných vzťahov v spoločnosti, o funkcii a relácii mravnej normy, ktorá v podstate prezentuje mravnú potrebu spoločnosti. Sovietsky filozof si uvedomuje pri analýze problematiky morálnej normy, že v životnej praxi, tam, kde sa tieto normy formujú, spoločenská nevyhnutnosť konania môže byť potvrdená len mnohonásobnou skúsenosťou. Nevyhnutnosť tejto skúsenosti sa stáva faktom vedomia, ktoré racionálne a cieľovo zodpovedá tejto nevyhnutnosti predpisu (s. 374).

Záverom môžeme konštatovať, že Drobnického kniha sa v mnohom vyčleňuje z množstva odbornej etickej literatúry napísanej o tejto problematike. Je to už samo zvolenie predmetu analýzy a snaha určiť jeho špecifiku, vysoká odborná a teoretická úroveň prístupu k danej téme, ktorá kladie vysoké nároky aj na čitateľa. V neposlednom rade je to aj bohatý bibliografický materiál, pričom nejde len o tituly z marxistickej, etickej literatúry, ale aj o široký záber zo súčasnej nemarxistickej etickej literatúry. Keďže autor analyzoval podstatu mravnosti nielen z historického hľadiska, ale aj kriticky hodnotil, treba vysoko oceniť jeho odborne fundovanú kritiku súčasnej buržoáznej etiky. Predpokladáme, že ak si naši etici osvoja niektoré významné myšlienky z tejto publikácie, iste to do veľkej miery prispeje k prehĺbeniu a vykryštalizovaniu pohľadov na etický problém.

Barbora Hlavová